

Izvorni naučni rad

UDK 811.163.44'282(497.16Njeguši)

Jelena ŠUŠANJ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

jelena.susanj@fcjk.me

NJEGUŠKI GOVOR I NJEGOŠEV JEZIK: PARADIGMA GLAGOLA RAZDVÁJŮ

U radu se analizira glagolski prilog sadašnji *razdvajući* iz 2121. stiha *Gorskog vijenca* Petra II Petrovića Njegoša, koji je u literaturi tumačen kao metrički hir, fonetska redukcija ili dijalekatski oblik. Polazeći od hipoteze da forma *razdvajući* ima uporište u stvarnoj morfološkoj strukturi njeguškoga govora, kroz pregled dosadašnjih interpretacija, tekstološke izvore i savremena terenska istraživanja pokazuje se postojanje dviju paralelnih glagolskih paradigmi tipa *-a/-a-* i *-a/-je-* u govoru Njeguša. Dokazano je da glagoli poput *razdvajati*, *nabrajati* variraju u prezentskoj paradigmi, a da oblik *razdvajući* predstavlja prirodan rezultat dijalekatske morfologije, a ne fonetsku redukciju ili metričku konstrukciju. Time se potvrđuje da Njegošev izraz ima dijalekatsko utemeljenje te da tumačenje kroz standardni oblik ili upućivanje na standard u kritičkim izdanjima nije lingvistički opravdano.

Ključne riječi: *Njegoš, njeguški govor, glagolske paradigme, crnogorski dijalekti, Gorski vijenac, morfologija*

Činjenica da je govor Njeguša maternji idiom najznačajnijega crnogorskoga pjesnika, mislioca i posljednjega crnogorskoga vladike – Petra II Petrovića Njegoša (1813–1852) čini da zanimanje za njeguški govor bude veliko. Stoga iznenađuje što su dijalektološka istraživanja na terenu bila rijetka i uglavnom površna. Govor Njeguša nije izučavao čak ni njegošolog Milan Rešetar, koji je obišao dio Crne Gore radeći na svojim studijama o štokavskome dijalektu i akcentuaciji (Rešetar, 1900, 1907).

Pitanje nepostojanja dijalektološkoga opisa njeguškoga govora uzrok je nedostacima i monografskih radova o jeziku znamenitih Njeguša – članova dinastije Petrovića (Mladenović, 1973; Ostojić, 1976; Nenezić, 2010) i guvernadura Radonjića (Krivokapić, 2009), te u monografijama i pojedinačnim člancima o Njegoševu jeziku (npr. Vušović, 1930; Stevanović, 1990; Maroje-

vić, 2002/2003), kao i u rječnicima Njegoševa jezika (Stevanović, Bošković, 1975; Stevanović et al., 1983).

U pomenutim se studijama kao dijalekatska osnova govora Petrovića i Radonjića ne uzima govor Njeguša, već dijalekatske crte govora koji se s njeguškim čak i ne graniče. U situaciji izrazite dijalekatske razuđenosti kakvu imamo u Crnoj Gori (cf. Milović, 1984; Čirgić, 2017) ovaj je postupak metodološki upitan, a verifikacija na terenu neophodna je da bi se izbjegla mogućnost izvođenja pogrešnih zaključaka.

Tema je ovoga rada tumačenje jednoga spornoga glagolskog oblika iz Njegoševa *Gorskog vijenca*. U 2121. stihu Njegoš koristi glagolski prilog sadašnji u formi *razdvajući*, koja je predmet lingvističkih sporenja i raznovrsnih tumačenja – od versifikacijskih preko fonoloških do morfoloških, u njemu se pronalazi kreativno igranje jezikom ili uticaj dijalekatske osnove. Stoga je cilj rada utvrditi je li *razdvajući* fonološki hir stiha ili morfološki dijalektizam. Polazišna je hipoteza da u njeguškome govoru, pa i u „jezičkome osećaju“ Njegoševu, postoje dvije paradigme ovoga (i sličnih) glagola. Za potvrdu hipoteze poslužiću se terenskim istraživanjima njeguškoga govora sprovedenim u 21. stoljeću, kao i samim tekstom Njegoševa *Gorskog vijenca*.

Postavka problema

Sporni glagolski oblik javlja se, dakle, u 2121. stihu, koji navodim uz adekvatan kontekst (prema Mladenovićevu izdanju *Gorskoga vijenca*, 2005: 146):

Pa se narod cio pomutio,
niko ne zna što hoće da radi,
pomrzjelo sve jedno na drugo.
Na čudo smo i na jade bili (2120)
razdvajući da se ne iskolje;
jedva smo ih ovamo savili
eda kako vi to pretečete.

U tumačenjima se polazi od toga da je umjesto glagolskoga priloga sadašnjega u obliku *razdvajući* očekivan danas standardnojezički oblik *razdvajajući*, što može potvrditi i „duža“ forma iz prozne didaskalije: *Velika graja i pravdanje među Turcima i Crnogorcima, nego mudriji razdvajaju da se ne pokolju, niko ništa* (prema Mladenovićevu izdanju, 2005: 80).

Ova dualnost u Njegoševu jeziku može ukazivati na to da je navedena forma zaista uslovljena versifikacijom, što i jeste bilo jedno od glavnih tumačenja. No supostojanje dvaju oblika (3. l. mn. prezenta i glagolskoga priloga sadašnjega, koji se tvori od 3. l. mn. prezenta) u istome tekstu može ukazivati i na supostojanje dviju paradigmi istoga glagola. Kako stvari stoje na terenu videćemo nakon izlaganja dosadašnjih istraživanja ovoga problema.

Dosadašnja tumačenja oblika *razdvajući*

Detaljnu istoriju nedoumica i pokušaja različitih razrješenja i razjašnjenja ovoga pitanja navodi Marojević (2002/2003: 220–223; kritičko izdanje *Gorskoga vijenca*, 2005: 732–737), nakon čega donosi svoju fonološku i tekstološku analizu. Tumačenja oblika bila su trojaka:

- metrička (Vušović, 1930: 131; Stevanović, 1990: 180)
- fonološka (Stevanović, 1976: 115 – haplologija; Marojević, 2002/2003: 220–224, 2005: 732–737, v. niže) i
- morfološka (Stevanović, 1983 II: 212, Mladenović, 1996: 288 i 1999: 14 – obojica govore o dvjema paradigmama).

U Stevanović-Boškovićevu Rječniku uz cjelokupna pjesnička djela P. P. Njegoša (1975: 211),¹ uz oblike *razdvājū* i *razdvājūći* stoji kvalifikator *dijal.* Uprkos tome što ovim oblicima daju akcenat koji je u datome govoru nemoguć, s obzirom na to da je u pitanju dvoakcenatski, starostokavski govor, očito je da ih tumače kao dijalektizam:

razdvajati: 1. *razdvājū dial.* (3. l. mn. prez.) – razdvajaju: nas *razdvaju* od Trojanah gore (Prev. 1, 303); 2. *razdvājūći dial.* (pril. vrem. sad.) – razdvajajući (*razdvajući* da se ne iskolje, GV 2121).

Stevanović (1983 II: 212) u *Rečniku Njogoševa jezika*, koji je radio sa saradnicima, ipak decidno govori o dvjema morfološkim paradigmama glagola *razdvajati*:

Razdvājati, *razdvājām* i *dijal. razdvājēm*, nesvrš. *rastavljati*. – Velika graja i pravdanje među Turcima i Crnogorcima; nego mudriji razdvajaju da se ne pokolju (GV, iza st. 1043). Na čudo smo i na jade bili / razdvajajući da se ne iskolje (GV, 2120–2121). Nas razdvaju od Trojanah gore / i nemirni hučni vali morski (Prev. PPI, 303–304).

~ **se** uz.-povr. *rastavljati se*. – I krenuše da se razdvajaju, / ali veli Kučević Ahmete (OS, XXXIII, 71–72).

Ipak, u studiji posvećenoj jeziku *Gorskoga vijenca* Stevanović (1990: 180) mijenja stav i rezonuje da bi taj oblik ipak bio neobjašnjiv u prozi i da se kod Njegoša javi „pogdekad nešto i čega nema ni u opšteknjiževnom jeziku ni u dijalektu, kao već ranije navođeno *razmišljavati* ili *razdvajajući* (u stihu 2121)“.

¹ Na uvodnim stranicama jasno je razgraničeno da je M. Stevanović autor rječničkih odrednica od A do O, a R. Bošković od O do Š, što upućuje da je citirana rječnička definicija Boškovićeve.

Posebnu pažnju zahtijeva Marojevićeva (2002/2003: 222-223) fonološka analiza nastanka ovoga oblika, koja se zasniva na tome da se *a* između dva *j*, pritom „poslije (dugouzlaznog) akcenta a ispred poslijeakcenatske dužine“, potpuno fonetski redukuje, pri čemu „može imati u brzom izgovoru fakultativni alofon [ø]“. „Takva se redukcija“, pojašnjava dalje, „međutim, ne odražava u pisanju: u svijesti govornika (i slušaoca) sa srpskim jezičkim osjećanjem odslikava se fonološka struktura oblika, sa fonemom [a] između dva *j*, čak i onda kada se u brzom izgovoru to *a* 'proguta'. U tom slučaju potpuna redukcija (nula glasa) tiče se gole fonetike, na funkcionalnom planu (a to znači i u svijesti govornika i slušaoca) fonem *a* ostaje. I svako će, u proznom tekstu, izgovoreno [razdváj:üći] zapisati: *razdvajajući*. I takav zapis je fonološki (a ne fonetski).“ Na to se, kako poentira, nadovezuje i struktura deseterca, pa je oblik *razdvajuci* lijepo poslužio kao prvi četvorosložni segment toga stiha. Otud ovakav zapis:

Na čudo smo [nāčudosmo] i na jade [inājade] bili
razdvaj'jući [razdváj:üći] da se ne iskolje.²

(Petrović Njegoš, P. II, 2005b: 171)

Mladenović (1999: 14) je smatrao da je ovo fonološko tumačenje „potpuno netačno jer pokazuje nepoznavanje dijalekatske situacije zetskog govora koji je u osnovi Njegoševog narodnog jezika“ i oblik objasnio tezom o postojanju dvije paradigme ovoga glagola. Marojević (2002/2003: 221) ipak ovu primjedbu odbacuje. Ustvrdjuje da „Mladenoviću očito nije poznata istorija pitanja o neobičnom obliku glagolskog priloga 2121. stihu“ te da ne zna da je Stevanović odustao od morfološkoga tumačenja o postojanju dviju paradigmi. Pritom, Marojević (2002/2003: 223) insistira da „'dijalekatske' prezentske paradigme *razdvajem*, da se poslužimo Stevanovićevom formulacijom, nema u dijalektu: nju je naš leksikograf smislio iz nužde – da bi objasnio zagonetne oblike *razdvaju* i *razdvajajući*. To znači da Stevanović nije pošao za opreznim Boškovićem (misli se na gore citiranu rječničku odrednicu – prim. J. Š.), koji je dijalekatskim smatrao samo navedene oblike, a ne čitavu paradigmu, niti za pouzdanim Lalićem, koji je istakao da je oblik *razdvaju* upotrijebljen umjesto *razdvajaju*, ne pozivajući se pri tom ni na kakve dijalekatske prilike. Zasluga dijalektologa Stevanovića je, međutim, u tome što je on opovrgao ne samo leksikografa Stevanovića nego i Boškovića: u dijalektu nema ne samo

² Svi govori podlavlčanske grane imaju dvočlani akcenatski sistem, bez tonske opozicije. U pitanju su dakle staroštokavski govori u kojima nema uzlaznih akcenata. Premda Marojević svoja kritička izdanja prozodijski prilagođava četvorakcenatskom sistemu i mlađoj štokavštini, koju karakteriše novoštokavsko prenošenje akcenata na proklitiku tipa [nāčudosam], [ijā], [nāsan], toga u govoru Njeguša nema, reći će se isključivo [nāčüdosam], [ijā], [nasān]. Javljaju se samo primjeri starijega preskakanja akcenta na proklitiku. Njeguški akcenat glagola o kojem se govorim u radu dat je u tekstu.

iskonstruisane prezentske paradigme nego ni posvjedočenih oblika *razdvajući* i *razdvajajući*.“ Privlači pažnju da Marojević u ovome objašnjenju Mladenovićevih „zabluda“ u potpunosti zanemaruje da se Mladenović (1999: 15) u svojem tumačenju ne poziva samo na Stevanovića (1983), već i na oblik *nabrajem* u studiji o crmničkome govoru Branka Miletića (1940).

Gledano s vremenske, a i geografske, distance na ove interpretacije, zanimljivo je (ili prije začuđujuće) kako su renomirani lingvisti koji su se bavili Njogošem i tumačili dijalekatsku osnovu njegova govora s toliko sigurnosti govorili o uzlaznoj akcentuaciji u Njogoševu govoru, o broju paradigmi ovoga glagola – a da pritom nijesu provjerili stanje na terenu.

Njeguški govor i dosadašnja istraživanja

Njeguška se teritorija graniči na jugu s Budvom i Grbljem, dalje prema zapadu s Bokom Kotorskom i mjestima Škaljari, Kotor, Dobrota, Ljuta i Orahovac. Sa ševerne je strane pleme Čeklići, a s istočne djelovi cetinjskoga plemena: Bajice, Bjeloši, Ugnji i Očinići. Nijedan od tih govora nije detaljno, monografski opisan, a s obzirom na to, pouzdani i precizni zaključci ne mogu se donositi na osnovu građe i studija koje nam nudi crnogorska dijalektologija 20. stoljeća.

Njeguški govor pripada podlovcenskoj grani jugoistočnih crnogorskih govora (Čirgić, 2017: 125). U literaturi su od bliskih govora najdetaljnije opisani srednjokatunski (Pešikan, 1965), ali autori se (upor. Mladenović, 1973, 1979) u opisu stilsko-jezičkih crta Petrovića često pozivaju na Miletićev opis crmničkoga govora (1940) ili na više podlovcenskih govora (upor. Krivokapić, 2009; Nenezić, 2010). Ipak, nijedan od tih govora ne može se s pouzdanošću uzeti kao dijalekatska osnova za istraživanje djela znamenitih Njeguša, jer premda se njeguški govor lijepo uklapa u opšte crte govorne grane kojoj pripada, ima svoje specifičnosti koje ga čine zasebnim govorom.

Prvo terensko istraživanje njeguškoga govora sproveo je Luka Vujović 1967. godine, za potrebe ispunjavanja Upitnika za Opšteslovenski lingvistički atlas (OLA), u kojemu su Njeguši poseban punkt (br. 74). To istraživanje nije proizvelo posebnu studiju, već su na osnovu njega Pavle Ivić i Dragoljub Petrović (1981) uradili kratak opis fonološkoga sistema njeguškoga govora, koji je Adnan Čirgić (2012a) s pravom doveo u pitanje.

Čirgić je s Aleksandrom Radomanom, ljeta 2008/2009. godine, uradio prvo detaljnije dijalektološko istraživanje govora Njeguša i transkripte objavio u časopisu *Lingua Montenegrina* (Čirgić, 2010). U periodu 2021–2023. više sam puta boravila na Njegušima s ciljem dijalektološkoga ispitivanja ovoga govora. Sva pomenuta istraživanja koristim u ovome radu.

Glagolske paradigme -a-/-a- i -a-/-je- u govoru Njeguša

Terenska istraživanja govora Njeguša danas pokazuju da se glagoli sa sufikslnim morfemom *-ja-* mogu mijenjati po dvjema paradigmama:

1. kao *-a-/-a-* glagoli, koji i u infinitivu i u prezentu imaju sufikslni morfem *-a-* (*razdvājāt – razdvājām, nabrājāt – nabrājām*)
2. kao *-a-/-je-* glagoli, koji u infinitivu imaju sufiks *-a-*, a u prezentu *-je-* (*razdvājāt – razdvājēm, nabrājāt – nabrājēm*).

U glagole *-a-/-je-* vrste u njeguškome govoru spadaju glagoli koji u infinitivu imaju sufikslna morfeme *-a-*, *-ja-*, *-ava-*, *-isa-*. Među njima su najbrojniji glagoli sa sufiksom *-a-*:³ *blebētāt, brīsāt, brīvāt, dīzāt, gākāt, glodāt, iskāt, jāhāt, kakarīzāt, kāpāt, kāzāt, kidīsāt, kūpāt, lagāt, līzāt, lokāt, metāt/mečāt, mīcāt, mirīsāt, mjaūkāt, nīcāt, patīsāt, pīsāt, plācāt, plākāt, plēsāt, pomāgāt, rēzāt, roktāt, sīpāt*,⁴ *skākāt, slāgāt, spotīcāt, srīcāt, stēzāt, stīcāt, stīzāt, vīkāt, vēzāt, vīcāt, zobāt, zvīukāt*.

sīpāt

	<i>-a-/-a-</i>	<i>-a-/-je-</i>
jedn.	sīpām	sīplēm
	sīpāš	sīplēš
	sīpā	sīplē
mn.	sīpāmo	sīplēmo
	sīpāte	sīplēte
	sīpaū/sīpajū ⁵	sīplū

Po ovoj vrsti mijenjaju se i glagoli sa sufiksom *-isa-*: *ža(v)olīsāt – ža(v)olīšēm, intervenīsāt – intervenīšēm, kaparīsāt – kaparīšēm, operīsāt/aperīsāt – operīšēm/aperīšēm*.

U ovoj grupi nalazimo i glagole sa sufiksom *-ava-*, od kojih danas kod mlađih mnogi imaju prezent *-a-/-a-* glagola: *crkāvāt – crkājēm* (i *crkāvām*), *inkartāvāt – inkartājēm, obečāvāt – obečājēm* (i *obečāvām*), *odimāvāt – odimājēm* („dobijati mlijeko u vrijeme dojenja“), *održāvāt – održājēm* (i *održāvām*), *ofitāvāt – ofitājēm* (izdavati), *ostāvāt – ostājēm*,⁶ *preživlāvāt – pre-*

³ Navodim ih skupno, bez obzira na razlike u akcenatskim paradigmama, jer za ovaj rad to nije od presudnoga značaja.

⁴ Prefigirane glagolske tvorenice od glagola *sīpāt* zabilježene su samo u *-a-/-a-* paradigmi: *prosīpāt – prosīpām, presīpāt – presīpām*.

⁵ Ovakav zapis označava da se [j] u ovome obliku nekad redukuje, a nekad javlja (čak i kod istih govornika). U zavisnosti od vanjezičkih uslova i uticaja, [u] se u 3. licu množine prezenta može izgovarati dugo, poludugo ili kratko. Takav izgovor bilježim ovako [ū].

⁶ Ovaj glagol može poslužiti kao potvrda da se glagoli sa sufiksom *-ja-* približavaju glago-

živlā'ēm (i *preživlāvām*), *podešāvāt* – *podešā'ēm* (i *podešāvām*), *pofermāvāt* – *pofermā'ēm*, *poznāvāt* – *poznā'ēm/poznā'ēm*, *prodāvāt* – *prodā'ēm/prodā'ēm*, *preživlāvāt* – *preživlā'ēm* (i *preživlāvām*), *sumānkāvāt* – *sumānkā'ēm* (izostavljati), *sumāvāt* – *sumā'ēm* (misliti, namjeravati; gledati, osmatrati), *upotreblāvāt* – *upotreblā'ēm* (i *upotreblāvām*), *zadržāvāt* – *zadržā'ēm* (i *zadržāvām*), *za'ebāvāt* – *za'ebā'ēm*. Kod jednoga sam informatora npr. zabilježila *zafrkāvaju* i *za'ebā'em*.⁷

	<i>-a/-a-</i>	<i>-a/-je-</i>
jedn.	<i>obečāvām</i>	<i>obečā'ēm</i>
	<i>obečāvāš</i>	<i>obečā'ēš</i>
	<i>obečāvā</i>	<i>obečā'ē</i>
mn.	<i>obečāvāmo</i>	<i>obečā'ēmo</i>
	<i>obečāvāte</i>	<i>obečā'ēte</i>
	<i>obečāvaū/obečāvajū/obečāvaju</i>	<i>obečājū</i>

I glagoli sa sufiksom *-ja-* pripadaju ovoj vrsti (*zakačīnāt*, *žēlāt*, *kāšlāt*). Kod nekih se javlja i prezent *-a/-a-* glagola (u mlađih uglavnom tako, no i to zavisi od nivoa obrazovanja i vremena koje provode na Njegušima), poput *rāžāt* – *rāžēm* (češće *rāžām*), 3. pl. *rāžū*; *gāžāt* – *gāžēm* (i rjeđe *gāžām*), *dogāžāt se* – *dogāžē se* (češće *dogāžā se*), *plāčāt* – *plāčēm* (rijetko *plāčām*), *vrāčāt* – *vrāčēm* (nijesam zabilježila *vrāčām*⁸), na koje nailazimo i u drugim katunskim govorima (upor. Pešikan, 1965: 169), a i u široj oblasti makar djelimično.

U konačnome, u tu grupu spadaju i glagoli koji nas ovđe naročito interesuju: *nabrājāt* – *nabrā'em* (primjer iz Rječnika njeguškoga govora (Čirgić, 2009): *Nemo ni sebe sumanjkat kad već nabraješ*), *razdvājāt (se)* – *razdvā'ēm* (*n'ē rēd da se brāt z brātom ili svōjta jēdna z drūg'ēm da se razdvā'ēmo radi pōlitikē*; na upit su i isti ispitanici odgovarali da kažu i *razdvājām* i *razdvā'ēm*, a jedan je informator dao i samoprocjenu: „*razdvājām*, *razdvā'ēm* (možda i prije *razdvā'ēm*)).

Pešikan (1965: 169) kaže da se pomjeranje iz jedne glagolske grupe u drugu javlja „samo kod iterativa, samo kod akcenatskog tipa *gāžāt*, samo kod osnova na meki suglasnik, najzad samo kad je ispred tog suglasnika *a*.

lima na *-ava-*. U njemu dolazi do analoške izmjene sufiksa, pa prema češćim glagolima na *-ava-* nastaje oblik *ostāvāt* (*Tāmo sam pō dvā mjēsēca ostāvāla*; *Ōni su ostāvāli ūvečēn u onī mājgazin*). U njemu je došlo i do akcenatskoga prilagođavanja glagolima na *-ava-* (**ostājāt* – *ostāvāt*).

⁷ Kraćina tematskoga vokala prezentskoga nastavka vjerovatno je arhaizam, a tipična je i za druge crnogorske govore. Upor. Kapović, 2015: 292, Kapović, 2018: 203.

⁸ Na to uticaja vjerovatno ima frekventniji glagol *vrāčāt* – *vrāčēm*.

Odavde se jasno vidi uzrok ove pojave: uticaj odnosa *-âvât: -âvâm/-âjēm*.“ To se potvrđuje npr. odnosom *zīdāt – zīdām* (a ne **zīžēm*) naspram npr. *gāžāt – gāžēm*. Pešikan (1965: 169) bilježi ove glagole: „*gāđāt* (samo *gāđēm*, a kod ostalih se čuju oba tipa), *povāđāt se, rādāt, prisvājāt, odvājāt* i sl., *nabrājāt* i sl., *prekrājāt*; up. i *zaokālē* Lj (iterativ prema *zaokolīt*)“.

Paradigmu *razdvâ(j)ēm* bilježi i Miletić u Crmnici (1940: 470).

Dvije paradigme glagola *razdvājāt* u njeguškome govoru izgledaju ovako:

	<i>-a/-a-</i>	<i>-a/-je-</i>
jedn.	<i>razdvājām</i>	<i>razdvāĭēm</i>
	<i>razdvājāš</i>	<i>razdvāĭēš</i>
	<i>razdvājā</i>	<i>razdvāĭē</i>
mn.	<i>razdvājāmo</i>	<i>razdvāĭēmo</i>
	<i>razdvājāte</i>	<i>razdvāĭēte</i>
	<i>razdvājaū/razdvājajū</i>	<i>razdvājū</i>

Što nam *razdvājūci* govori o Njegoševu jeziku?

Sve navedeno upućuje na nekoliko zaključaka, koje potkrepljujem dodatnom argumentacijom:

1. Njegošev oblik *razdvajući jeste* dijalekatski: potvrđen je u govoru Njeguša, a i više je primjera sličnih glagola potvrđeno u literaturi u okolnim govorima (*prisvājāt, odvājāt, nabrājāt, prekrājāt*).

2. U dijalektu Njeguša postoje dvije paradigme glagola na *-ja-*: mijenjaju se po paradigmi *-a/-a-* glagola i po paradigmi *-a/-je-* glagola.

3. Razlog postojanja dviju paradigmi nije ni u kome slučaju fonetsko-fonološki, već morfološki, konkretnije analoški.

4. U izgovoru glagolskih oblika *razdvaju* i *razdvajući* u njeguškome govoru ne čuje se niti se iz fonoloških razloga može čuti produženo [j:], bez obzira na vanjezičke okolnosti (brzinu govora).

5. Terenska istraživanja njeguškoga govora ne bilježe redukciju glasa [a] koja bi odgovarala Marojevićevu opisu (između dva j).

6. Kod glagola *-a/-a-* vrste u njeguškome govoru, a i šire među jugoistočnim crnogorskim govorima,⁹ u 3. licu množine prezenta dolazi do reduk-

⁹ Potvrđeno i u govoru Crmnice (Miletić, 1940: 324–325), Paštrovića (Jovanović, 2005: 141–142), Bjelopavlića (Čupić, 1977: 40), u Lješanskoj nahiji i jugoistočnim katunskim govorima (Pešikan, 1965: 175) te u istočnocrnogorskim govorima (Kuči, Bratonožići, Vasojevići, Piperi – Stevanović, 1933–34: 29–30). Stevanović ovu pojavu opisuje analogijom prema 3. l. pl. imperfekta (u pitanju su govori koji ne čuvaju *h*), no to je u njeguškome govoru neprimjenljivo, jer ima dobro očuvan imperfekat.

cije glasa [j] iz nastavka *-ju*. Od značaja za ovaj rad mogu biti primjeri upravo glagolskoga priloga sadašnjega zabilježeni na Njegušima (u glagolskoj i u pridjevskoj upotrebi): *računāūci*, *perčināūc se*, *prīčāūc*; *vladaūcē*. Da redukcija nije apsolutna, pokazuje i primjer jedne informatorka, koja u istome iskazu u direktnome slijedu izgovara *pjēvaūci* i *pjēvajūci*. Primjera je u korpusu značajno više za 3. lice množine prezenta, koji je relevantan za ovo pitanje jer je osnova za tvorbu glagolskoga priloga sadašnjeg: *prīčaū*, *rabōtaū*, *čēkaū*, *priprēmaū*, *ostāraū*, *isprāvlāū*, *slikāū*, *pītaū*, *pročītaū*, *guslāū*, *mīēnaū*, *pokrepāū*, *čēraū* itd. Kod starije generacije oblici s nastavkom *-ju* (bez redukcije [j]) rijetki su: *īgrajū*, *muntīrajū*, *dočērajū*, *prīčajū*, *tēpajū*, *pasājū*, *pokrēvajū*, dok kod mlađe generacije savremeni standardnojezički oblik dominira. S aspekta akcentuacije vrijedi naglasiti da je postakcenatska dužina postojana ako se ovaj oblik izgovara u oblicima s reduciranim [j], ali se djelimično krati ili posve gubi ako se [j] izgovara. Kratkoću nastavačkoga [u] ističe na više mjesta i Luka Vujović u Upitniku za OLA (1967), npr. *strijeljajū*, *īgrajū*, ali *kopāju*, *motāju* („bez dužine na u“), *dāju* („kratko u!“), *īmajū* („kratko u“).¹⁰

Pešikan (1965: 175) redukciju [j] u 3. licu množine prezenta ovih glagola objašnjava analogijom morfološkoga porijekla: „kod glagola koji imaju *j* i u drugim licima prezenta *-aju* nikad ne prelazi u *-au*, pa redovito imamo *grājū*, *lājū*, *prodājū*, *kājū se* i dr. Prema tome, oblici *čēraū/čērau* biće rezultat shvatanja *čera-* kao osnove i *-u* kao nastavka (prema drugim glagolima).“ Premda se u prezentskoj paradigmi glagola tipa *grājū*, *lājū*, *prodājū*, *kājū se* [j] djelimično ili posve redukuje između [a] i [e] u svim licima, što je fonetska crta znatno širega areala od crnogorskih govora, ostaje tvrdnja da je [j] stabilno u 3. licu množine u okruženju [a] i [u]. Stoga djeluje prihvatljivo zaključak da stabilnost [j] u sekvenci [aju] u glagolima jedne vrste, a njegovo gubljenje u istoj sekvenci u glagolima koji pripadaju drugoj paradigmi leži u morfološkoj analogiji. Uzrok tome može ležati i u drugim oblicima ovih glagola u kojima se čuva infinitivno *j*, ali i u tvorenica *graja*, *lajanje*, *prodaja*, *kajanje*, svi sa stabilnim [j], za što se analogija ne može naći u odglagolskim imenicama tipa *čeranje*, *igranje*, *kopanje*, *motanje*.

Ta morfonološka crta ukazuje na suštinsku neodrživost Marojevićeva zaključka o fonološkim uzrocima nastanka oblika *razdvajūci*. U njeguškome bi se govoru u formi *razdvajajući* zapravo redukovalo [j], a ne vokal [a], tako da se dobija oblik *razdvajaući* (naročito među starijom populacijom). To bi dalje onemogućilo redukciju vokala [a], ali i opisano duljenje sonanta [j], koje je i bez ove potvrde naučno posve neutemeljeno.

¹⁰ Vrijedi napomenuti da je Vujović za ovo istraživanje imao samo jednu informatorku, iz Dugoga Dola.

7. Marojević (2002/2003: 222) čita da Bošković u Rečniku (1975: 211)¹¹ kao dijalektizme tretira samo dva oblika: *razdvājū* i *razdvājūci*, na osnovu čega kasnije (2002/2003: 223) zaključuje da Bošković nije smatrao da ovi oblici pripadaju posebnoj paradigmi, pa dalje izvlači zaključak o fonološkim uzrocima, kojih kod drugih oblika te paradigme nema. No potvrdu o postojanju druge paradigme, istina od drugoga glagola, nalazimo upravo u Njegoševu *Gorskome vijencu* (u 1213. stihu, koji je jednako naveden i u Mladenovićevu i u Marojevićevu kritičkom izdanju, oba 2005):

Novi Grade, sjediš nakraj mora, (1210)
I valove brojiš niz pučinu
Kako starac, na kamen šedeći,
Što *nabraje* svoje brojanice.
Divna sank a što si onda snio!

Stevanović i Bošković (1975: 113) ovu paradigmu opisuju takođe kao dijalektizam: „nabrājati, nabrajām (*dijal.* nabrājēm), *nesvrš.* brojiti, prebrojavati“.

U ovome primjeru iz kola paradigma glagola *nabrājāt* ne može imati uticaja na ritam i metriku stiha, budući da je versifikacijski *nabrāē* i *nabrājā* istovrijedno.

Zaključak

U radu je pokazano da u njeguškome govoru postoje dvije produktivne paradigme glagola na *-ja*: *-a/-a-* i *-a/-je-*. Za dva tipična glagola morfološki trag tih paradigmatskih dubleta potvrđen je u *Gorskom vijencu* i u dijalekto-loškim opisima, pri čemu se savremeni terenski podaci (pretežno kod govornika starijih od 55 godina) poklapaju sa starijim literarnim svjedočanstvima. Fonetski nalazi sa terena potvrđuju redukciju [j] iz nastavka *-ju* u 3. l. mn. kod glagola *-a/-a-* tipa, dok redukcija [a] u tim glagolima nije zabilježena. Arealna razmatranja pokazuju tipološku bliskost susjednih govora s istim paradigmatskim crtama, a tekstološki uvid obuhvata i metrički motivisan i nemetrički primjer u više kritičkih izdanja.

Sve to skupa pokazuje da oblik *razdvājūci* u Njegoševu 2121. stihu aktiviraju metrički razlozi, ali to nije „greška“. Stoga u kritičkim izdanjima treba izbjegavati ujednačavanje oblika pod uticajem standardnoga varijeteta kroz komentare tipa „*razdvajući* umjesto *razdvajajući*“. To nije ni fonetsko kraćenje niti rezultat Njegoševe jezičke kreativnosti ili dovijanja, već je – što potvrđuje i primjer paradigme *nabrajat* – *nabrajem* – dio crnogorskoga dijale-

¹¹ Marojević referira na izdanje iz 1954. godine, str. 177.

katskoga inventara i jezičkoga ošućaja koji je ovaj crnogorski vladar i pjesnik stekao kroz svoj maternji njeguški govor.

Literatura:

- Čirgić, A. (2009). *Rječnik njeguškoga govora*. Cetinje–Podgorica: Matica crnogorska.
- Čirgić, A. (2010). Građa za izučavanje njeguškoga govora. *Lingua Montenegrina*, III(5). Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, str. 599–645.
- Čirgić, A. (2012). Akcenatske karakteristike njeguškoga govora. *Lingua Montenegrina*, V/1(9). Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, str. 19–38.
- Čirgić, A. (2012a). Povodom jednog pogrešnog dijalektološkog opisa. *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu*, 13(49). Podgorica: Matica crnogorska, str. 445–454.
- Čirgić, A. (2017). *Dijalektologija crnogorskoga jezika*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Ćupić, D. (1977). Govor Bjelopavlića, *Srpski dijalektološki zbornik*, XXIII. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, str. 1–226.
- Ivić, P., Petrović, D. (1981). Njeguši. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšte-slovenskim lingvističkim atlasom*. Posebna izdanja, knjiga LV. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Jovanović, M. V. (2005). *Govor Paštrovića*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Kapović, M. (2015). *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kapović, M. (2018). Povijest glagolske akcentuacije u štokavskom (i šire). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 44(1). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. str. 159–285.
- Kapović, Mate (2023). *Uvod u fonologiju*. Zagreb: Sandorf.
- Krivokapić, M. (2009). *Jezik u pismima serdara i guvernadura Radonjića*: doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet.
- Marojević, R. (2002/2003). Rekonstrukcija suglasnika u kritičkom izdanju *Gorskog vijenca. Naš jezik* XXXIV/3–4. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, str. 209–233.
- Miletić, d-r B. (1940). Crmnički govor. *Srpski dijalektološki zbornik*, IX, Beograd, str. 209–455.

- Milović, J. M. (1984). *Crnogorski govori: rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju* (radovi sa naučnog skupa). Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Mladenović, dr A. (1973). *Jezik vladike Danila*. Novi Sad: Matica srpska.
- Mladenović, A. (1979). O današnjem proučavanju jezika mitropolita Petra I Petrovića. *Južnoslovenski filolog* XXXV. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, str. 201–218.
- Mladenović, A. (1999). O nekim napomenama uz današnje izdanje „Gorskog vijenca“. *Riječ*, V(1–2), str. 10–23.
- Nenezić, S. (2010). *Jezik Nikole Petrovića*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Ostojić, B. (1976). *Jezik Petra I Petrovića*. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Petrović Njegoš, P. II (1996). *Gorski vijenac*. Prir. A. Mladenović. Cetinje: Obod.
- Petrović Njegoš, P. II (2005a). *Gorski vijenac*. Sabrana djela, kritičko izdanje. Prir. A. Mladenović. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Petrović Njegoš, P. II (2005b). *Gorski vijenac* (kritičko izdanje, tekstologija). Red. i kom. R. Marojević. Podgorica: CID.
- Pešikan, M. B. (1965). Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori. *Srpski dijalektološki zbornik*, XV. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, str. 1–294.
- Rešetar, M. (1900). *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Rešetar, M. (2010). *Štokavski dijalekat*. Podgorica: Matica crnogorska. (Prijevod s njemačkoga. Original: Rešetar, M. (1907). *Der štokavische Dialekt*: mit zwei Karten. Wien: Alfred Hölder, K. u K. Hof- und Universitäts-Buchhandler.)
- Stevanović, M. (1933–1934). Istočnocrnogorski dijalekat. *Južnoslovenski filolog*, XIII. Beograd: Srpska akademija nauka, str. 1–128.
- Stevanović, M. (1976). *Jezička tumačenja u komentarima Njegoševa Gorskog vijenca*. Beograd: Srpska akademija nauka i umjetnosti.
- Stevanović, M. (1990). *O jeziku Gorskog vijenca*. Beograd: Srpska akademija nauka i umjetnosti – Naučna knjiga.
- Stevanović, M., Bošković, R. (1975). *Rečnik uz celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša*. Beograd: Prosveta.
- Stevanović, M., Vujanić, M., Odavić, M. & Tešić, M. (ur.) (1983a). *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša. Knjiga prva: A–O*. Beograd–Titograd–Cetinje: Vuk Karadžić; Narodna knjiga; Obod; Prosveta; SANU; SKZ; CANU.

- Stevanović, M., Vujanić, M., Odavić, M. & Tešić, M. (ur.) (1983b). *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša. Knjiga druga: P–Š*. Beograd–Tigograd–Cetinje: Vuk Karadžić; Narodna knjiga; Obod; Prosveta; SANU; SKZ; CANU.
- Šušanj, J. (2024). *Govor Njeguša* (doktorska disertacija). Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josip Juraj Strossmayer.
- Vujović, L. (1967). Njeguši (Cetinje), punkt 74. *Upitnik za Opšteslovenski lingvistički atlas*. Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU (rukopis)
- Vušović, D. (1930). Prilozi proučavanju Njegoševa jezika. *Južnoslovenski filolog*, IX, str. 93–196.

Jelena ŠUŠANJ

NJEGUŠI DIALECT AND NJEGOŠ'S LANGUAGE: THE PARADIGM OF THE VERB *RAZDVÁJŮ*

The paper analyzes the present active participle *razdvajući* from line 2121 of Petar II Petrović Njegoš's *Gorski vijenac*, a form that has been interpreted in the scholarly literature as a metrical device, a phonetic reduction, or a dialectal variant. Starting from the hypothesis that the form *razdvajući* is grounded in the actual morphological structure of the Njeguši dialect, the paper – through an overview of previous interpretations, textual sources, and contemporary field research – demonstrates the existence of two parallel verbal paradigms of the *-a/-a-* and *-a/-je-* types in the speech of Njeguši. It is shown that verbs such as *razdvajati*, *nabrajati*, and others vary in their present-tense paradigms, and that the form *razdvajući* represents a natural outcome of dialectal morphology rather than a phonetic reduction or metrical construction. This confirms that Njegoš's usage is dialectally grounded and that interpreting it according to the norm of the standard language in critical editions is not linguistically justified.

Keywords: *Njegoš, Njeguši dialect, verbal paradigms; Montenegrin dialects; Gorski vijenac; morphology*